

PSIHODINAMIKA PORODIČNIH ODNOSA I SOCIJALIZACIJA DJECE

KATICA LACKOVIĆ-GRGIN

Od našeg prvog istraživača porodice V. Bogišića do danas objavljeni su u nas brojni radovi o porodici. Iz njih se razabire da su se problemima porodice u Jugoslaviji bavile mnoge znanstvene discipline: od prava i etnologije, do sociologije, kriminologije, politologije i pedagogije, uključujući tu i rjeđa, tek u novije vrijeme nešto prisutnija, psihologijska istraživanja. Spomenute discipline proučavale su naše porodice u vezi sa svojim predmetima, odakle i velika raznolikost u pristupima, metodologiji i interpretacijama dobivenih podataka. Suprotno tome, u SAD na primjer, najbrojnija istraživanja porodice vezana su za psihologiju. Pristupi američkih psihologa, kao i područja istraživanja porodičnog života, vrlo su široki i raznoliki. Kad se tome dodaju, u njih također brojna, antropološka i sociološka istraživanja, onda zaista susrećemo vrlo bogat istraživački rad o porodici. Američki autori L. V. Hoffman i R. Lippitt (5) navode sljedeća područja istraživanja porodice: klasificiranja i opisivanja porodice, analiza dinamičkih procesa porodice, proces socijalizacije u porodici, dijagnostika patoloških pojava i dr.

U shemama uzročnog niza u istraživanjima s područja *socijalizacije djece u porodici* neke porodične varijable, koje se dovode u vezu s ličnošću i ponašanjem djece, čine nam se i suviše »razmrvljene«. L. V. Hoffman i R. Lippitt predlažu sljedeću shemu:

- životna pozadina djeteta,
- sadašnja porodična situacija,
- odnosi između roditelja,
- lične karakteristike roditelja,
- stavovi roditelja upravljani djetetu,
- otvoreni oblici roditeljskog ponašanja,
- upravljenost djeteta prema roditeljima, braći i sestrama,
- otvoreno ponašanje djeteta prema drugim članovima porodice,
- lične karakteristike djeteta i djetete izvan porodice.

Analizirajmo, na primjer, varijablu »otvoreni oblici roditeljskog ponašanja«, koju autori pobliže određuju kao: ciljeve odgajanja i postupke poučavanja, utjecaj upotrebljene tehnike, odgovore na dječje ponašanje, tipove konflikata s djecom i sl. Čini nam se da na ovaj način izdvojena i određena varijabla »otvoreni oblici roditeljskog ponašanja« nedovoljno ističe njezinu višedimenzionalnost, tj. da »ponašanje roditelja« predstavlja zapravo dinamičko jedinstvo individualnih osobina roditelja i djece, odnosa između roditelja (kao bračnih drugova), odnosa između roditelja i djece, te odnosa šire socijalne sredine prema porodici, kao primarnoj socijalnoj grupi. Kad bismo zanemarili višedimenzionalnost te varijable, onda bi nam povezivanje »roditeljskog ponašanja« s varijablama djeteta moglo djelovati kao i suviše velik »uzročni skok«, a empirijski podaci o vezanosti tih varijabli mogu izazvati pitanja, da li je to dokaz te ili neke druge moguće uzročne veze.

Zbog toga što »ponašanje roditelja« ujedinjuje u sebi osobine i odnose članova porodice, čini nam se da je metodološki opravdano proces socijalizacije u porodici proučavati kao proces koji se odvija unutar grupe, pod utjecajem brojnih psihosocijalnih mehanizama koji podstiču grupnu dinamiku (»grupna dinamika« u smislu pojma koji je tridesetih godina ovoga stoljeća popularizirao K. Lewin (1) a pod kojim razumijevamo sva zbivanja i promjene među pripadnicima neke grupe i među različitim grupama). Na taj način, socijalizaciju shvaćenu kao »proces socijalnog učenja putem kojeg individua stiče socijalno-relevantne oblike ponašanja i formira se kao ličnost sa svojim specifičnim karakteristikama« (10), smještamo u prostore uzajamnih odnosa — interakcije. U odnosima roditelja i djeteta mijenjaju se i dijete i roditelji kao i priroda njihove interakcije. Razumijevanju spomenutih promjena doprinijela je razvojna psihologija P. Janeta, A. Gesella, H. Wallona i J. Piageta, koji na probleme socijalizacije unose dijalektično gledanje (11). Ti autori prevladavaju biheviorističke teorije socijalnog učenja i ističu značaj razvojnih stadija u životu jedinke o kojima zavisi priroda njezine interakcije s drugim jedinkama. Za roditeljski odnos s djecom značajna je *vremenska dimenzija* unutar koje se taj odnos odvija, a tijekom koje se mijenja psihodinamika porodičnih odnosa, u zavisnosti od karakteristika razvoja svakog člana porodice, posebno onih čiji je razvoj najintenzivniji, a to su djeca.

U prvoj, vegetativnoj fazi dječjeg razvoja, dijete je potpuno ovisno biće, a njegova bespomoćnost određuje specifičan karakter roditeljskog odnosa prema njemu. No, taj će odnos varirati i u zavisnosti o tome, da li je dijete željeno ili ne, kojeg je spola i redoslijeda rođenja, kakva je izgleda i ponašanja. Pozitivni stavovi prema željenom djetetu i njegova pozicija bespomoćnog bića izazvat će od-

nose u kojima će dominirati pozitivni psihosocijalni mehanizmi: simpatija, identifikacija, facilitacija. Oni će upravljati ne samo odnos prema djetetu, već i međusobne odnose roditelja. Prisustvo tih psihosocijalnih mehanizama osigurava prvobitnu socijalizaciju djeteta, u kojoj su imitacija i identifikacija osnovni mehanizmi socijalnog učenja. Ako je dijete neželjeno, njegovo će prisustvo izazvati dominaciju negativnih psihosocijalnih mehanizama porodične dinamike, kao što su to, na primjer, antipatija i inhibicija, koji će ometati prvobitno socijalno učenje.

Oko treće godine života, kad dijete identificira svoje »ja«, njegov se položaj u interakciji s roditeljima počinje mijenjati. Prve težnje za samostalnošću, koje se javljaju nestajanjem ovisnosti, dovode dijete u poziciju aktivnijeg člana porodice, što može izazvati promjene roditeljskog odnosa prema njemu pa s tim u vezi i promjene roditeljskog međusobnog odnosa. Baš u to vrijeme frekventnijih sukoba s djetetom roditeljska ljubav i osjećaj pripadnosti porodici (još uvijek jedinoj djetetovoj grupi) vrlo su značajne za socijalizaciju ličnosti. Zbog toga K. Horney (6) početke anksioznosti smješta u period od treće do pete godine života, ističući da će dijete, ako tada ima osjećaj da raste u neprijateljskom svijetu, početi i druge, iz šire socijalne sredine, doživljavati kao neprijatelje. Anksioznost, koju tada izazivaju hladni, neprijateljski odnosi u porodici, postupno će iz stanja prerasti u trajnu *dimenziju ličnosti*. Na socijalizaciju djece u porodici u prvim godinama života utječe i dinamika odnosa porodice s drugim društvenim grupama. Dakako, kad je dijete maleno, jedino je roditeljski par taj koji pripada grupama izvan porodice (to su i starija braća i sestre ukoliko ih dijete ima). Pripadnost drugim društvenim grupama u suvremenim društvenim uvjetima mijenja tradicionalne uloge roditelja. N. Eckerman (2) ističe da prevelika težnja za društvenim statusom u suvremenim (najčešće kompetitivnim) društvima utječe na promjenu majčinskog, odnosno očinskog ponašanja, a to onda daje posebna obilježja porodičnoj atmosferi. Briga za djecu u takvim je porodicama češće izvor konflikata i frustracija, negoli element jačanja porodičnog integriteta. Društvene uvjete, štetne za socijalizaciju djece, reproduciraju prvenstveno suvremena kapitalistička društva, što neki njihovi psiholozi s pravom i ističu (K. Horney, 6). Međutim, moramo istaći da i u našem samoupravnom socijalističkom društvu nalazimo neka obilježja suvremenih društava, koja djeluju kao osnova nama stranih modela socijalizacije djece. Stoga se u našim porodicama (posebno onima zahvaćenim migracionim kretanjima u zemlji i izvan nje) gube tradicionalni modeli porodičnih odnosa, koje ne popunjavaju suvremeni samoupravni modeli, već nakon njih nastaju praznine ispunjene beznadnošću. Respektirajući upravo takve društvene realitete H. E. Erickson (3) ističe... »gdje integritet ustupa pred

beznadnošću i razočaranjem, plodotvornost pred stagnacijom, prisnost pred osamljenošću, identitet pred konfuznošću, sklop međusobno povezanih infantilnih strahova sklon je da postane mobiliziran; jer samo identitet koji je uklopljen u baštinu kulturnog identiteta može proizvesti djelotvornu psihosocijalnu ravnotežu.

Pred kraj predškolskog doba, a naročito nakon polaska u školu, dijete se sve više uključuje u grupu svojih vršnjaka, pa se proces socijalizacije ne odvija više samo u porodici, već i u okviru drugih grupa, kojima dijete pripada i unutar kojih uspostavlja različite odnose. Na taj način porodični odnosi prestaju biti jedini faktor socijalizacije. Snažnu identifikaciju s porodicom počinje zamjenjivati identifikacija s vršnjacima. Zahvaljujući tome započinje proces diferencijacije djeteta od porodice. Početni pojam o sebi iz treće godine života sada se razvija u pravcu traženja ličnog identiteta, a usporedo s tim započinje i formiranje društvenog identiteta. Lični i društveni identitet su, doduše u tim godinama vrlo nestabilni i promjenljivi, ali ipak značajni u odnosima djeteta s porodicom. Ako je dijete u grupi vršnjaka uspostavilo zadovoljavajuće interpersonalne odnose (što je moglo samo ako je takve odnose imalo u svojoj primarnoj grupi), njegova će interakcija s članovima porodice ostati i dalje zadovoljavajuća. Ako nije, dijete — jednako kao i odrasli — ima tendenciju da u porodicu unosi svoja nezadovoljstva, napetosti i neprilagođene mehanizme reagiranja, koji i te kako utječu na psihodinamiku odnosa u porodici. Pored toga, socijalna vrijednost djeteta (kao na primjer dobrog ili lošeg đaka) utječe na odnos roditelja prema njemu a i na međusobne odnose roditelja. Nerijetko baš tada počinju prvi sukobi između roditelja i međusobna optuživanja u traženju uzroka zbog kojih dijete manifestira ponašanja koja ih ne zadovoljavaju. Koliko su za dječje uklapanje u grupe izvan porodice i za njihov uspjeh u učenju značajna djetetova iskustva o odnosima u porodici, pokazuju i neka istraživanja. Ispitivanje M u m m e r y j a (7) pokazuje da djeca iz demokratske porodične atmosfere nalaze socijalno prihvatljive modele samopotvrđivanja, dok ona koja se razvijaju u autoritativnoj atmosferi — manifestiraju socijalno neprihvatljive oblike samopotvrđivanja. Naša ispitivanja (8, 9) pak pokazuju da različiti stilovi rukovođenja djecom u porodici utječu različito na njihov školski uspjeh i motivaciju u učenju. Znači, interpersonalni odnosi u porodici determiniraju socijalizaciju djeteta u grupama izvan porodice, a nivoi uspješnosti u toj socijalizaciji predstavljaju dinamičke komponente porodičnih odnosa sada već odraslijeg djeteta. R. Hill (4) s pravom ističe, da bi se za interakcije u porodici mogao primijeniti opći stav geštaltista: utjecaj koji na ponašanje čovjeka vrši pripadanje jednom porodičnom sistemu, veći je od prostog zbroja njegova ponašanja u sistemu.

Ulaskom u pubertet dijete počinje, aktivnije nego li do tada, participirati u porodičnim odnosima. Intenzitet potrebe za samoaktualizacijom i ostale lične karakteristike u tom razvojnom stadiju navode ga na preispitivanje svog položaja u porodici i na kritički odnos prema interakcijama ostalih njezinih članova. Pored toga, počinje uzimati u obzir i druge dominantne vrijednosti društva i mijenjati se pod njihovim utjecajem, a nekad čak prelaziti i na pozicije potpuno suprotne onima u porodici. Socijalizacija djeteta, koja se je odvijala pod dominirajućim utjecajem roditelja, gubi tu svoju karakteristiku. Sada dijete postaje značajnim faktorom socijalizacije roditelja, htjeli to oni ili ne. Od intenziteta sukoba između porodičnih i širih društvenih vrijednosti zavisit će vrsta i raznolikost psihosocijalnih mehanizama koji upravljaju dinamikom porodičnog života pubescenta. Naravno da će u te odnose intervenirati i »nesređeni računi« između roditelja i djeteta iz ranijih razvojnih stadija. Ispitivanja pokazuju da su znatno češći konflikti između pubescenata i roditelja iz autoritativnog negoli iz demokratskog porodičnog vodstva.

Tek u pubertetu mlado se biće ozbiljnije susreće s vječnim čovjekovim problemom o tome, kako biti društven a istovremeno i svoj!? To pitanje još mu se češće nameće u mladenačkom dobu. Proces individualizacije, koji je započeo u pubertetu, sada jača, i u odnosu na proces rane socijalizacije dovodi do novog kvaliteta adolescentovih odnosa u porodici. Porodični odnosi nisu za njega više toliko presudni; on im se odupire svojom već ojačalom individualnošću. No, treba istaći da nisu svi adolescenti jednako uspješni u tom odupiranju na utjecaj porodičnih odnosa. Ispitivanja I. Toličića (12) o problemima mladih u porodici pokazala su da više problema u odnosu s roditeljima imaju adolescenti u manjim mjestima i u porodicama skromnijeg obrazovanja negoli u gradovima i obrazovanim porodicama. Između ostaloga odgovori na pitanja u upitniku koje su davali adolescenti zavisili su od osjećaja samostalnosti: oni koji su se osjećali samostalnijima nisu percipirali mnogo problema u odnosu s roditeljima, jer oni se nalaze u poziciji onih koji tim odnosima više i ne pridaju onoliko značenje kakvo im pridaju adolescenti koji su ovisni o roditeljskom autoritetu (a to su oni iz manjih mjesta).

I na kraju da zaključimo: varijabla »ponašanje roditelja«, čiju smo višedimenzionalnost na početku istakli, i njezin utjecaj na socijalizaciju djeteta mora se proučavati unutar porodične grupe kao konstitutivni element dinamike porodičnih odnosa. Pri tom valja voditi računa o *razvoju i mijenjanju* jedinki uključenih u porodičnu interakciju. Longitudinalne bi studije mogle u potpunosti zahvatiti tu razvojnu dimenziju socijalizacije u porodici. Ali, one na žalost suviše dugo traju, trpe od osipanja uzorka ispitanika i od drugih

teškoća koje iskrsavaju u dužem vremenskom periodu. Zbog toga smo upućeni na korištenje transverzalnog postupka. S obzirom na izneseno u tim se istraživanjima treba kloniti mogućih metodoloških pogrešaka, jer nekad proizlaze iz dosljednog slijeđenja nekog teorijskog modela koji može dobro objasniti dinamičke utjecaje porodice na socijalizaciju djeteta jednog razvojnog stadija, a koji se može pokazati potpuno neadekvatnim za objašnjenje tog istog procesa na drugim uzrasnim nivoima.

PSIHODINAMIKA PORODIČNIH ODNOSA I SOCIJALIZACIJA DJECE

LITERATURA

1. Cartwright, D. i Zander, A., »Origins of Grup Dynamics«, u knjizi: *Group Dynamics*, New York, Harper & Row, Publishers, 1968, str. 7.
2. Eckerman, N., *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd, Grafički zavod, 1966.
3. Erickson, E., *Childhood and Society*, Harmondworth, Middlesex, Penguin Books Ltd, 1966, str. 403.
4. Hišl, R., »Teorije modernih sistema i porodica — suočavanje«, *Sociologija*, br. 3—4, Beograd, 1973, str. 587—609.
5. Hofman, L. V. i Lipit, R., »Merenje varijabli porodičnog života«, u knjizi: *Priručnik o istraživačkim metodama dečjeg razvoja*, Beograd, Vuk Karadžić, 1969, str. 865—866.
6. Horney, K., *Neurotična ličnost našeg doba*, Titograd, Grafički zavod, 1970.
7. Hurlock, E., *Razvoj deteta*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, str. 493.
8. Lacković-Grgin, K., »Kako roditeljski stil upravljanja utječe na uspjeh djece u školi«, *Pedagoški rad*, XXIX/1974, br. 1—2, Zagreb, str. 22—26.
9. Lacković-Grgin, K., Stil roditeljskog rukovođenja i motivacija djece u učenju, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1977. god., 16, sv. 16, str. 69—79.
10. Rot, N., *Osnove socijalne psihologije*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1972, str. 72.
11. Supek, R., »Problemi socijalizacije omladine«, *Sociologija*, Beograd, br. 2, 1968, str. 35—55.
12. Toličić, I., »Adolescenti i njihovi problemi u porodici«, u knjizi: *Porodica i socijalizacija mladih*, Beograd, 1970, str. 52—76.

Summary

In the investigation of the socialization of children in the family, the variable of »parent behaviour«, which is linked to the personality and behaviour of the child, ought to be treated as multidimensional. It is a dynamic unity of the characteristic features of parents and children, of the relationship between the parents as partners, of the relationship of the parents and the children, and of the attitude of the wider social milieu towards family. It seems, therefore, reasonable to study the process of the socialization of children in the family as one taking place within a group, in the interaction of parents and children, under the influence of different psychosocial mechanisms which stimulate family dynamics. Attention should be paid to the development and change of individual involved in the family interaction.

In the use of the transverse method, which we had to apply because of the objective difficulties linked to the longitudinal investigations, care must be taken to avoid methodological mistakes. They can arise from the consistent adherence to a theoretical model which can be applied to account for the dynamic influences of the family on the socialization of a child of one age, but which need not be adequate for the explanation of the same process at other age levels.